

QUADERNS DE PREHISTÒRIA I ARQUEOLOGIA DE CASTELLÓ

VOLUM 38

Servei d'Investigacions Arqueològiques i Prehistòriques

2020

Publicació periòdica anual del Servei d'Investigacions Arqueològiques i Prehistòriques (SIAP)
S'intercanvia amb altres publicacions semblants d'Arqueologia, Prehistòria i Història Antiga.

Periodic publication of the Archaeological and Prehistoric Research Service.
It interchanges with others similar publications of Archaeology, Prehistory and Ancient History.

Edita

SIAP

Servei de Publicacions

Diputació de Castelló

Director

Arturo Oliver Foix

Secretariat de redacció

Gustau Aguilera Arzo

Consell de redacció

Empar Barrachina Ibáñez

Ferran Falomir Granell

Josep Casabó Bernad

Dídac Roman Monroig

Pablo Conde Boyer

Informació i intercanvi (information & interchange)

Servei d'Investigacions Arqueològiques i Prehistòriques

Edifici Museu

Av. Germans Bou, 28

E-12003 Castelló de la Plana

arqueologia@dipcas.es

Repositoris digitals

repositori.uji.es

dialnet.unirioja.es

Disseny coberta

Antonio Bernat Callao

Imprimeix

Blanca Impresores, S.L.

ISSN

1137.0793

Dipòsit legal

CS•170-95

SUMARI

	<u>Pàgs.</u>
D. ROMAN MONROIG, J. FULLOLA-ISERN. Revisitant la Cova Negra (la Pobla Tornesa, la Plana Alta). Un jaciment oblidat a la Plana de Castelló	5
M. GENERA I MONELLS, F. LAVEGA SERRA, M. GARCÍA BARBERÀ. La Serra de Godall (Serra de la Pietat) D'Ulldecona, Montsià: noves descobertes	21
G. AGUILELLA ARZO, O. GARCÍA VUELTA, I. MONTERO-RUIZ, J. VILA LÓPEZ. Oro y bronce en el asentamiento de Santa Llúcia (Alcalà de Xivert-Alcossebre, Castellón). Reflexiones sobre la actividad metalúrgica en los asentamientos del Hierro Antiguo del Levante peninsular	51
J. FERNÁNDEZ RUIZ. Los hornos de la prehistoria reciente del nordeste de la Península Ibérica: primeros datos morfológicos y culturales	71
R. MATEU PITARCH. Teledetecció en Arqueologia. Noves aportacions a la topografia de l'oppidum ibèric de la Balaguera (la Pobla Tornesa, Castelló) a través de les dades LIDAR.....	91
P. CERDÀ INSA. La moneda antiga en Santa Magdalena de Polpís (Baix Maestrat, Castelló) y la ceca de Abariltur	103
F. ARASA, A. BARRACHINA, P. MEDINA. Una inscripció romana de Benafer (Alto Palancia, Castellón)	135
R. JARREGA DOMÍNGUEZ. Exportación e importación de alimentos en <i>Saguntum</i> : las ánforas romanas del solar de la antigua Morería (Sagunto)	141
C. BARCELÓ. Inscripciones árabes de Castellón: una obra Almohade en La Rodana (Almedíjar, 1190) ...	171
P. GARCÍA BORJA, J. PALMER BROCH, V. ROYO PÉREZ. El Castell del Boi (Vistabella del Maestrat, Castelló)	185
N. MESADO OLIVER. Otros hojiformes insculturados en la comarca castellonense del Alto Mijares..	203
C. GONZÁLEZ GARCÍA. Prospección intensiva con detector de metales en la cota 942 de Morella. Una posición defensiva de efímera ocupación	219
R. SILVESTRE MARDOMINGO. Caracterización de un recubrimiento en negro sobre dos torques de bronce procedentes del Puig de la Misericòrdia, Vinaròs, Castelló.....	231
Resum de les activitats del Servei d'Investigacions Arqueològiques i Prehistòriques a l'any 2019 i 2020	239
Normas de colaboración	251

Revisitant la Cova Negra (la Pobla Tornesa, la Plana Alta). Un jaciment oblidat a la Plana de Castelló

Dídac Roman Monroig*
Joan Fullola-Isern*

Resum

Aquest article presenta, per primera vegada, l'estudi dels materials arqueològics recuperats en el jaciment de la Cova Negra (la Pobla Tornesa, la Plana Alta). Es tracta d'uns materials recuperats als anys 20 del segle XX i que, tot i ser un dels primers materials paleolítics recuperats al nostre territori, han restat inèdits fins ara. L'estudi realitzat permet confirmar la presència d'una ocupació principal al final del Paleolític (Epimagdalenian), a la que pertanyen la gran majoria dels materials recuperats, però amb algunes restes que permeten confirmar l'existència d'ocupacions posteriors, durant el Mesolític i el Neolític.

Paraules clau: Paleolític. Epimagdalenian. Mesolític. Indústria lítica. Castelló. País Valencià.

Abstract

This paper presents, for the first time, the study of the archaeological materials recovered in Cova Negra (la Pobla Tornesa, la Plana Alta). These materials were recovered between 1924 and 1928 and despite being one of the first Paleolithic sites discovered in northern Valencian Country, have remained unpublished until now. The study confirms the presence of a main occupation at the end of the Paleolithic (Epimagdalenian), to which belong most of the recovered materials, but with some remains that confirm the existence of later occupations, during the Mesolithic and the Neolithic.

Key words: Palaeolithic. Epimagdalenian. Mesolithic. Stone tools. Castelló. Valencian Country.

INTRODUCCIÓ

La Cova Negra es troba situada en el terme municipal de la Pobla Tornesa (Fig. 1 i 2), quasi a sobre de la ratlla amb el terme de Borriol, localitat en la que en ocasions s'ha situat erròniament la cavitat. Està estratègicament ubicada en el pas entre el Pla de l'Arc i la Plana de Castelló, el que possiblement va ser un punt d'atracció per als grups humans prehistòrics.

El seu descobriment es deu a les tasques de prospecció que Francesc Esteve Gàlvez va dur a terme per aquesta zona l'any 1924, tot i que segons relata el propi Esteve, la informació de l'existència de la cova i possible jaciment li la va donar el polític

valencianista Vicent Tomàs i Martí l'any 1923 (Esteve, 2003: 62), amb qui Esteve va mantindre una bona relació política i arqueològica fins la prematura mort de Tomàs l'any 1924.

Esteve relata que en la seua primera visita a la cova ja la va trobar completament buida, i que tot i fer alguns sondejos va veure que estava completament arrasada. Només va trobar dues petites restes de sílex en la superfície. Més avall de la cavitat, en uns bancals d'oliveres (i en aquest cas sí, dins del terme de Borriol), és on va començar a trobar més materials arqueològics, molt possiblement producte del buidat de la cova per a femar els camps. Aquells primers materials recuperats no van ser diagnòstics de cap període.

* Pre-EINA Research Group. Departament d'Història, Geografia i Art. Facultat de Ciències Humanes i Socials. Universitat Jaume I. Av. Sos Baynat, s/n, 12071 Castelló de la Plana. <romand@uji.es>; <fullola@uji.es>

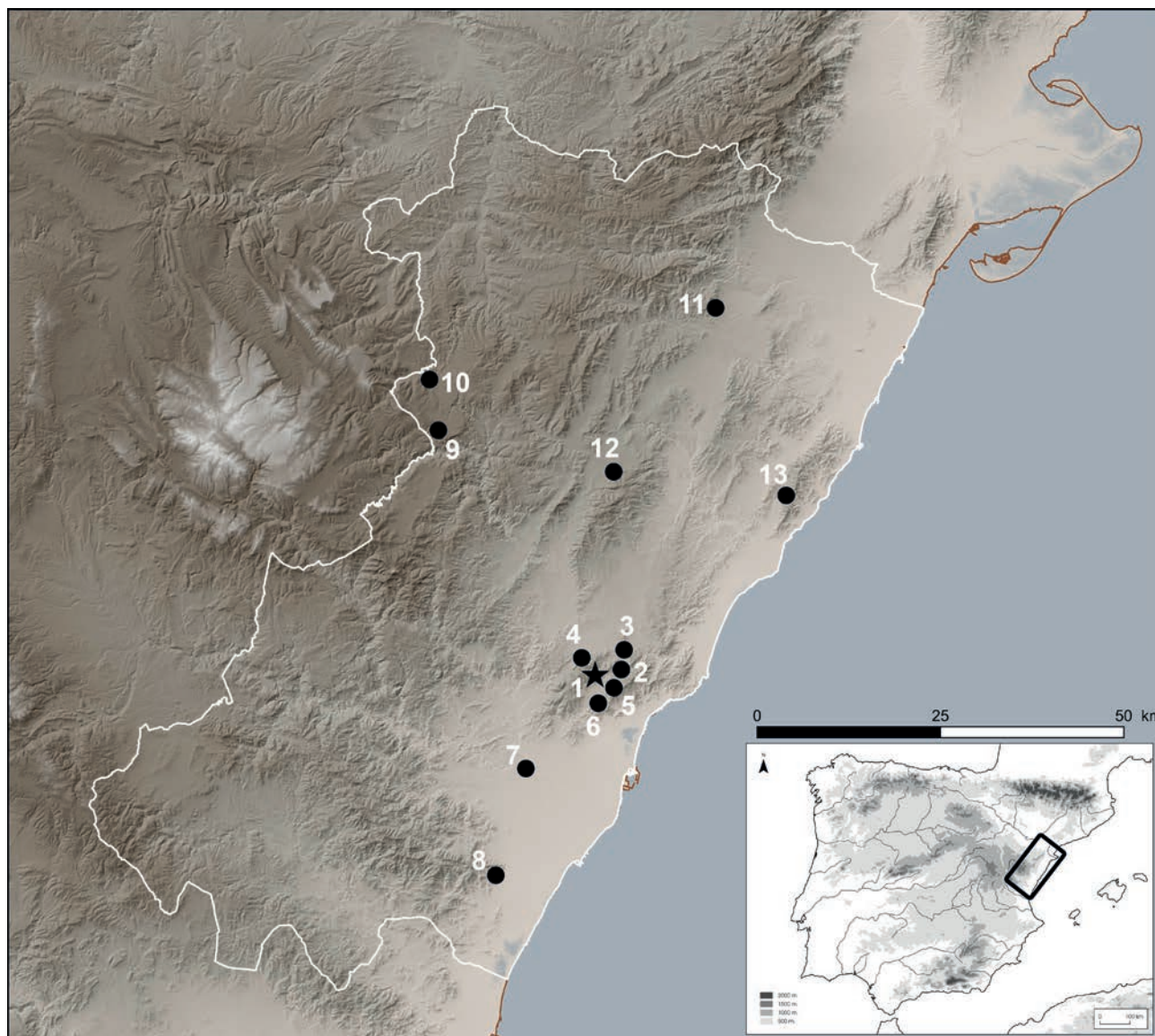

Figura 1. Mapa amb la ubicació dels jaciments citats al text. 1. Cova Negra; 2. Pla de la Pitja; 3. Corral Blanc; 4. Cova Matutano; 5. La Taberna; 6. Racó de Raca; 7. Sitjar Baix; 8. Cova dels Blaus; 9. Coveta de la Foia; 10. La Roureda; 11. Cingle de l'Aigua; 12. Mas de Sanç; 13. Cova dels Diablets.

A partir d'aquesta primera visita, Esteve va tornar en diverses ocasions a recollir materials a aquests bancals fins que finalment va recuperar diverses laminetes de dors i petits gratadors que va vincular a l'Epipaleolític (Esteve, 2003: 157). Les recollides de materials van seguir intermitentment fins que el 1928 va considerar que el jaciment estava exhaurit.

Posteriorment al seu descobriment, i sense que hi haguera cap publicació detallada sobre el jaciment, la Cova Negra s'ha citat en alguna ocasió per a referir-se al poblament Paleolític, Epipaleolític o Mesolític de Castelló. El propi Esteve cita el jaciment en el seu estudi de la balma de l'Assut d'Almassora per a referir-se als adornaments d'aquest

jaciment mesolític (Esteve, 1970: 6). Més endavant, serà F. Gusi qui nomena la Cova Negra tant com a jaciment Paleolític (Gusi, 1974: 79) com Mesolític (Gusi, 1978: 199) en articles generals sobre el poblament prehistòric de Castelló. En cap cas però, s'han estudiat els materials, mantenint-se inèdits fins avui en dia.

La documentació que acompanya els materials que hem estudiat indiquen que molt possiblement Esteve tenia la intenció de publicar els jaciment, ja que existeixen targetes amb la classificació dels materials feta per Esteve (Fig. 3), i fins i tot en algunes s'especifica quins materials eren per a dibuixar (Fig. 4). Finalment però, aquest jaciment va restar inèdit.

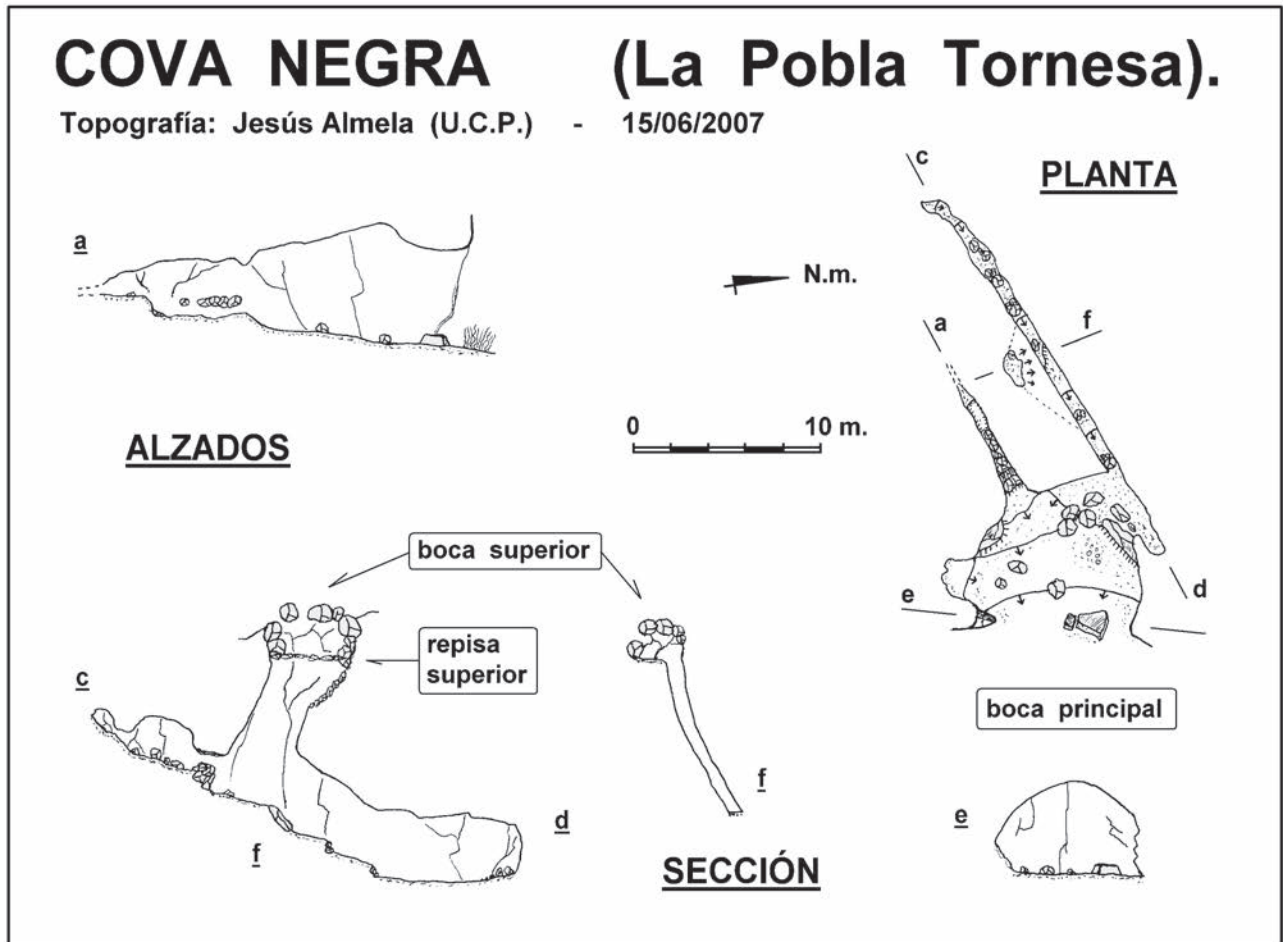

Figura 2. Planta i secció de Cova Negra realitzada per J. Almela (Espeleo Club Castelló).

Veiem per tant com, tot i ser un dels primers jaciments Paleolítics-Mesolítics trobats a les nostres comarques, ha passat inadvertit en tots els treballs realitzats sobre el poblament prehistòric d'aquest territori. Fins i tot, en dos treballs sobre el poblament de la transició Plistocè-Holocè que han tractat en profunditat les terres de Castelló (Casabó, 2004; Román, 2011), aquest jaciment no ha estat estudiat. Tampoc es parla d'aquesta cavitat en els estudis que s'han realitzat de dos importants jaciments de superfície que es troben molt propers i amb els que les ocupacions de la Cova Negra podrien tindre certs paral·lelismes: el Pla de la Pitja (Casabó, Rovira, 1983, 1987-1988; Gusi, 1991) i el Corral Blanc (Gusi, Casabó, 1985; Casabó, Rovira, 1987-1988; Gusi, 1991).

Creiem per tant, que amb aquest treball fem justícia a un conjunt al que els avatars de la història i la recerca havien mantingut en l'oblit, tot i presentar un interessant lot de materials que, si bé avui en dia potser no representen una novetat important, sí que permeten confirmar la seua atribució cultural principal i obrir diverses possibilitats sobre els períodes en els que va ser ocupat.

ELS MATERIALS ARQUEOLÒGICS

Els materials arqueològics recuperats en aquest jaciment estan conformats bàsicament per restes d'indústria lítica, amb 492 peces, que són la base d'aquest treball. Tot i que també existeix un petit lot de malacofauna conformat per 15 bivalves (bàsicament *Cerastodema sp.*, una resta de *Pecten* i pot ser una *Acanthocardia tuberculata*) i tres gasteròpodes, dos dels quals són perles de collar sobre *Columbella rústica* (Fig. 5).

LA INDÚSTRIA LÍTICA RETOCADA

Les peces transformades mitjançant el retoc suposen el 25,6% del total la indústria lítica. Si tenim en compte altres jaciments de l'entorn regional, aquesta dada sol estar entre el 5 i el 8% en jaciments excavats, podent ser lleugerament més alta en jaciments amb recollides superficials acurades (7-13%) (Roman, 2011). Per tant, aquest elevat nombre de peces retocades ens està mostrant una certa selecció en la recollida dels materials.

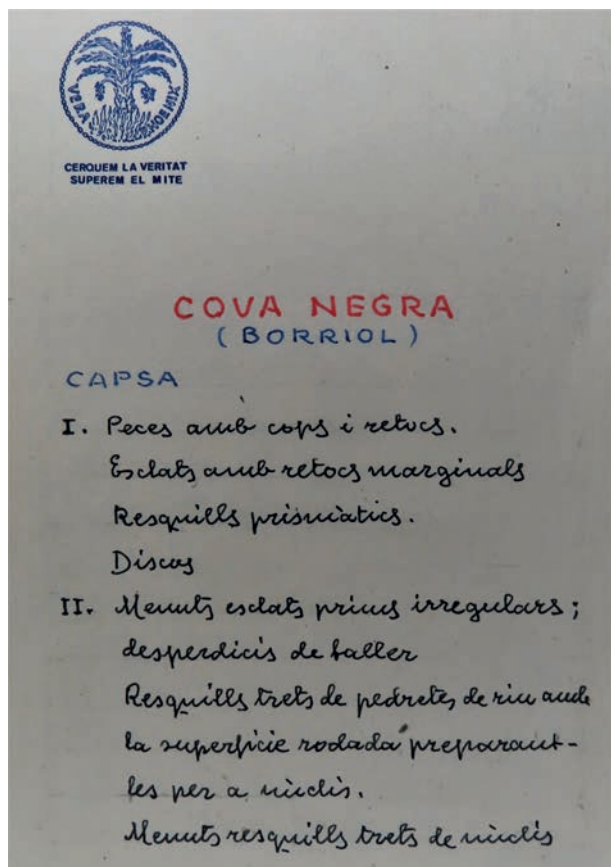

Figura 3. Làmina escrita per F. Esteve amb anotacions sobre algunes de les peces recuperades. Podem apreciar el *exlibris* de Esteve, on mostra la seua vocació per allò científic "Cerquem la veritat, superem el mite".

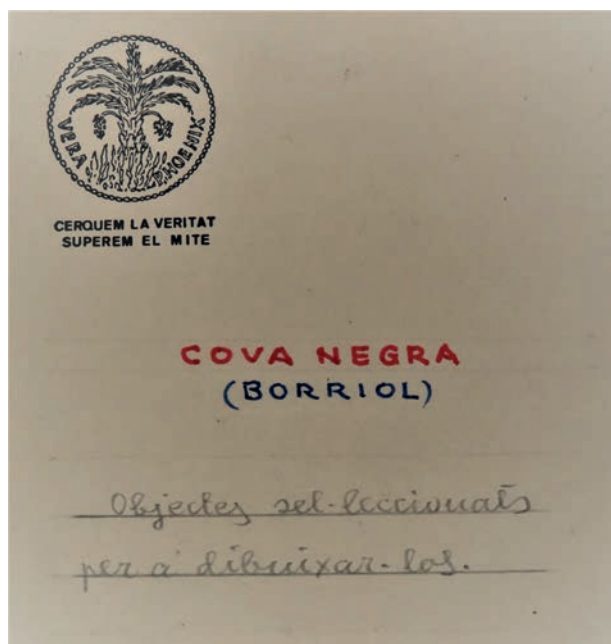

Figura 4. Làmina escrita per F. Esteve on es mostra la seua intenció de dibuixar diversos materials de Cova Negra, possiblement de cara a alguna publicació.

Per grups tipològics (Taula 1), el domini és dels gratadors (29%), seguits a certa distància pel grup microlaminar, les peces amb retocs en una o dues vores i les peces escatades (al voltant del 10% cada grup). Les truncadures i les mosses i denticulats tenen una bona representació (7-8%), seguides pels dorsos laminars (prop del 5%). La resta de grups estan poc presents (menys del 3%), tot i que cal destriar la presència de geomètrics (3 peces), un microburí i una peça que hem classificat com a punta escotada.

El grup dels gratadors està compost per una certa diversitat de tipus (Fig. 6: 1-28), amb un lleuger domini dels fets sobre ascla o ascla retocada, però amb bona presència dels fets sobre làmina, els ogivals i els unguiformes/circulars. També estan presents (amb 1 exemplar) els dobles, en musell i en musclera.

Les laminetes de dors tenen el problema d'estar fracturades en la seua major part, pel que en moltes d'elles no s'han conservat els extrems proximal i/o distal (Fig. 7: 1-8). Aquest fet provoca que la majoria hagen estat classificades com a laminetes de dors simples. Entre les altres, només tenim dos exemples de peces apuntades (una lamineta apuntada i una microgravette), una amb dors doble i una altra denticulada.

Grups tipològics	Nº	%
Gratadors	37	29,4%
Compostos	2	1,6%
Perforadors	2	1,6%
Burins	1	0,8%
Dorsos	6	4,8%
Truncadures	9	7,1%
Peces Retocades	13	10,3%
Solutrià	1	0,8%
Mosses i denticulats	10	7,9%
Peces Escatades	12	9,5%
Rascadores	2	1,6%
Geomètrics	3	2,4%
Microburí	1	0,8%
Microlaminar	13	10,3%
Diversos	14	11,1%
TOTAL	126	100,0%

Taula 1. Grups tipològics del material retocat de la Cova Negra.

	Sílex	Quarsita	Total
Ascla	212	3	215
Làmina	145	-	145
Ascla laminar	8	-	8
Lamineta	22	-	22
Nucli	77	-	77
Informes	6	-	6
PCN	18	-	18
Còdol	1	-	1
TOTAL	489	3	492

Taula 2. Suports de la indústria lítica recuperada per matèries primeres. PCN (productes de condicionament del nucli).

D'entre la resta de peces cal remarcar la presència d'un triangle amb dos costats còncaus (Fig. 7: 11), un microburí (Fig. 7: 12) i dos segments (un abrupte i un de doble bisell) (Fig. 7: 9-10), que com comentarem més endavant, ens permeten confirmar la presència de diverses ocupacions en la cavitat. Així mateix, la classificació d'un fragment de punta escotada (Fig. 7: 22) serà tractada més endavant.

ANÀLISI TECNOLÒGICA DE LA INDÚSTRIA LÍTICA

L'absència de resquills o *débris* dins del conjunt lític és deguda principalment a que el material ha sigut recollit en superfície. Per tant, considerem que hi ha hagut una selecció de les peces en el moment de la seua recollida, deixant d'aquesta manera un corpus lític més reduït i menys representatiu de la realitat. Tot i així, creiem necessària una correcta anàlisi tecnològica del conjunt per tal d'entendre els esquemes conceptuals i operatius emprats al jaciment de Cova Negra.

Pel que fa a les matèries primeres cal destacar el domini absolut del sílex com a material principal amb un total de 489 peces i la quarsita amb representació testimonial (3 peces) (Taula 2). Si bé és cert que la selecció de material en superfície pot haver afectat a aquesta sobre-representació de sílex, també cal mencionar que l'ús quasi exclusiu d'aquesta matèria primera en aquestes cronologies és un fet bastant habitual.

Ascles

La fragmentació de les peces és sorprenentment minsas – al voltant d'un 15% –, mentre que les peces senceres abunden dins del registre – poc menys d'un 85%. Les mitjanes de longitud (21,3 mm),

d'amplada (17 mm) i de gruix (6,6 mm) tenen un caràcter sensiblement reduït, el qual es reforça si tenim en compte que la majoria de peces senceres pertanyen a la fase de plena explotació. Tot i ser el suport més nombrós (215 peces), si es compara el material retocat amb el no retocat podem observar que el 23,5% de les ascles han sigut retocades per transformar-les en útils. Tot i aquest percentatge de transformació de les ascles, i vistes les característiques generals del conjunt, es pot considerar que l'objectiu principal de la talla de Cova Negra no és la producció d'ascles. Possiblement, aquest percentatge és degut a que en una producció laminar o microlaminar hi haurà quasi sempre una proporció més gran d'ascles que de suports laminars (Flas, 2004), al que podríem afegir que les reduïdes dimensions de la matèria primera original no permeten l'elaboració d'un utilatge basat només en els suports laminars.

Làmines

Els suports laminars (incloem aquí les ascles laminars) presenten una fragmentació molt més elevada que la de les ascles – quasi un 60% – fet que s'explica generalment per la seua morfologia allargada i fràgil (Ortega, 2000) i en aquest cas per la mala conservació en superfície dels materials. Les mitjanes de longitud (27,2 mm), d'amplada (12,2 mm) i de gruix (4,7 mm) són representatives d'uns suports laminars amb un índex d'allargament relativament baix (2,23) així com d'unes escasses dimensions. Per tant, les làmines presents al

Figura 5. Malacologia recuperada. Les dues peces inferiors són dos penjolls fets sobre *Columbella rústica*.

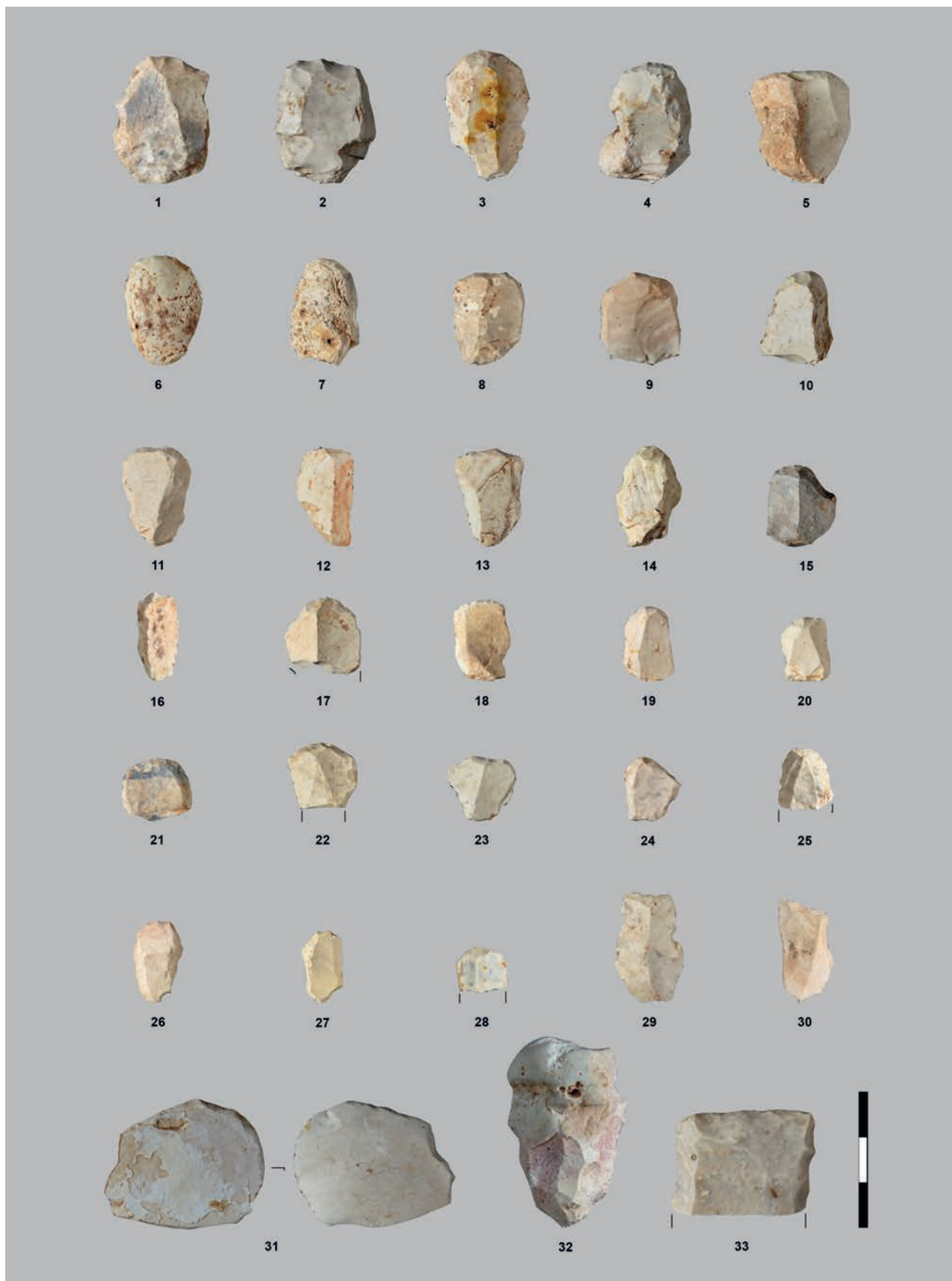

Figura 6. Indústria lítica retocada. Gratadors (1-28); truncadures (29-30); peces retocs laterals (31-32); pedra de fusell? (33).

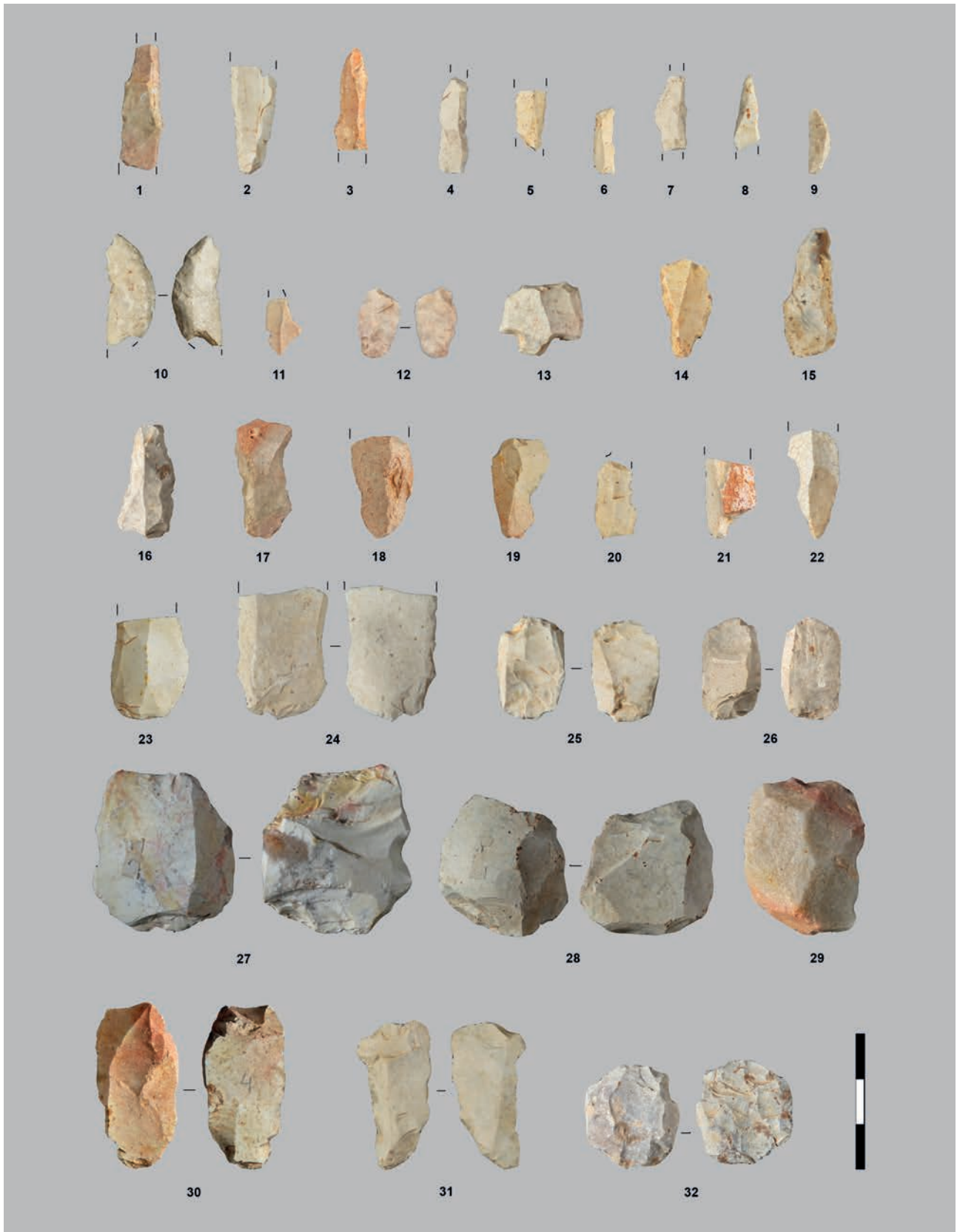

Figura 7. Indústria lítica retocada. Laminetes/puntes de dors (1-8); segment abrupte (9); segment de doble bisell (10); triangle amb dos costats còncaus (11); microburí (12); peça amb truncadura i peduncle (13); mosses i denticulats (14-20); frag. làmina amb escotadura (21); frag. punta escotada? (22); peces amb retocs laterals (23-24); peces escatades (25-28, 30-32); ascla de quarsita (29).

jaciment es podrien descriure mètricament com a suports de caràcter ample i curt, amb unes dimensions més importants que les ascles però sense excedir en cap cas els 50 mm.

Gran part dels còrtexs conservats a les làmines són de caràcter rodat o de vegades semi-rodat, ubicats normalment als laterals o, en menor mesura, a les extremitats distal o proximal dels suports. La morfologia arrodonida i la poca rugositat del còrtex ens indica que els suports originals patiren una forta erosió semblant a la d'un còdol de riu, fet que tractarem més endavant en l'anàlisi dels nuclis. Prop del 28% de les làmines conserva alguna resta de còrtex. Així doncs, és normal que la majoria de làmines pertanyen a la fase de plena explotació (71,7%), mentre que algunes es podrien situar a l'inici de l'explotació (20,7%), d'altres com a desfets de talla (1,9%) i algunes com a dubtoses (3,8%).

Pel que fa a les tècniques de talla emprades per l'obtenció de suports laminars cal destacar l'ús preferencial de la talla directa amb percussor tou (81%), molt per sobre de la talla directa amb percussor dur (19%). La percussió dura es dona en casos en què els suports, si bé la majoria pertanyen a la fase de plena explotació i algun a l'inici d'explotació, són de grans dimensions i testimonien els moments inicials de la talla del nucli. Les làmines tallades amb percussió dura admeten en bona

part la presència d'abradió però només una petita part d'elles presenten talons preparats (diedres i facetats). També cal remarcar que quasi la meitat d'aquestes làmines conserven restes de còrtex; per tant, es podria determinar la utilització del percussor dur en moments inicials de la talla juntament amb una preparació relativament acurada de la cornisa del nucli.

La percussió tova es manifesta en suports laminars que abasten des de les dimensions més petites fins a les més grans, així com en les fases d'inici d'explotació, plena explotació, condicionament i desfets de talla. Es tracta d'una tècnica que admet l'abradió en un 61% dels casos, entre els quals s'hi troben la majoria de talons llisos, preparats i lineals – a causa de l'efecte de l'abradió. En l'altre 39% de casos on no hi ha presència d'abradió també s'hi detecten talons preparats i alguns de puntiformes. Així doncs, la percussió tova juga un paper primordial en l'obtenció de suports laminars en quasi totes les etapes de l'explotació del nucli, combinant preferentment la preparació acurada de la cornisa del nucli amb l'extracció de làmines menys condicionades.

Més del 70% de les làmines presenten extraccions unipolars, mentre que les extraccions bipolars no arriben a superar el 20%. Les extraccions transversals, les centrípetes i les indeterminades estan representades per un cas cadascuna, mentre que les indeterminades arriben al 7% (Fig. 8). Aquestes dades ens il·lustren de manera clara la tendència principal d'obtenció de suports laminars a través de la talla unipolar, seguida d'una talla bipolar ocasional.

Laminetes

Els suports microlaminars s'han classificat com a tals segons el criteri de separació entre làmines i laminetes a partir dels 8 mm, ja que en l'àmbit mediterrani peninsular – i específicament al País Valencià – les dimensions de les indústries solen ser sensiblement més reduïdes que en l'àmbit francès (Roman i Villaverde, 2006)¹. Pel que fa a la seua fracturació, cal remarcar un predomini quasi total de laminetes fracturades, fet que només permet obtenir les mitjanes d'amplada (6,8 mm) i de gruix (3,3 mm). Només un exemplar de segment de cercle amb retoc abrupte ha pogut ser mesurat en

Direccions de les extraccions en làmines

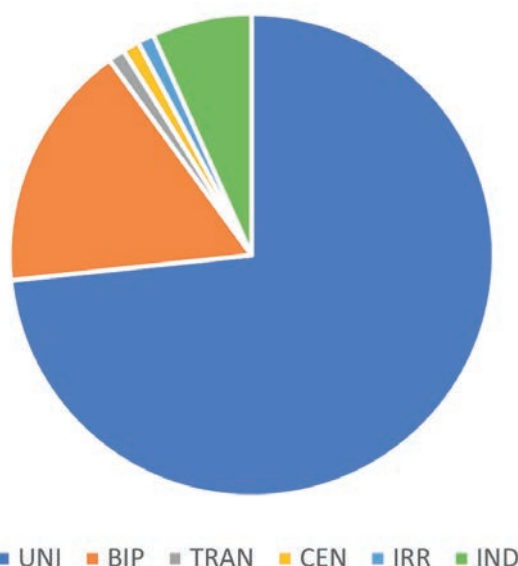

Figura 8. Proporcions de les direccions de les extraccions prèvies (negatius dorsals) en els suports laminars. Unipolar (UNI), bipolar (BIP), transversal (TRAN), centrípet (CEN), irregular (IRR), indeterminat (IND).

¹ Si tenim en compte la separació tradicional de 12 mm tindríem 46 làmines i 73 laminetes (amb amplàries mesurades). Amb la separació de 8 mm tenim 97 làmines i 22 laminetes.

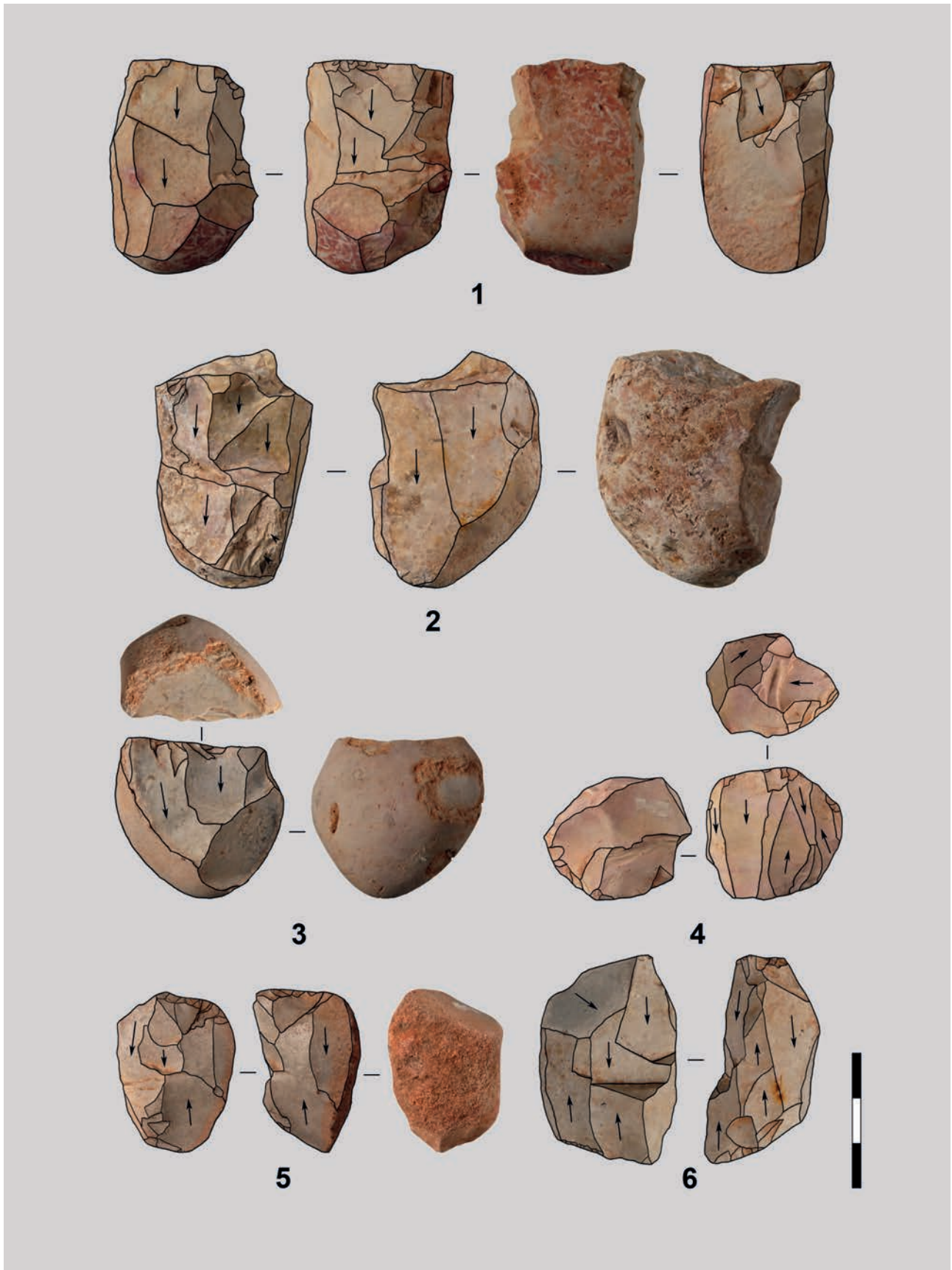

Figura 9. Nuclis de la Cova negra.

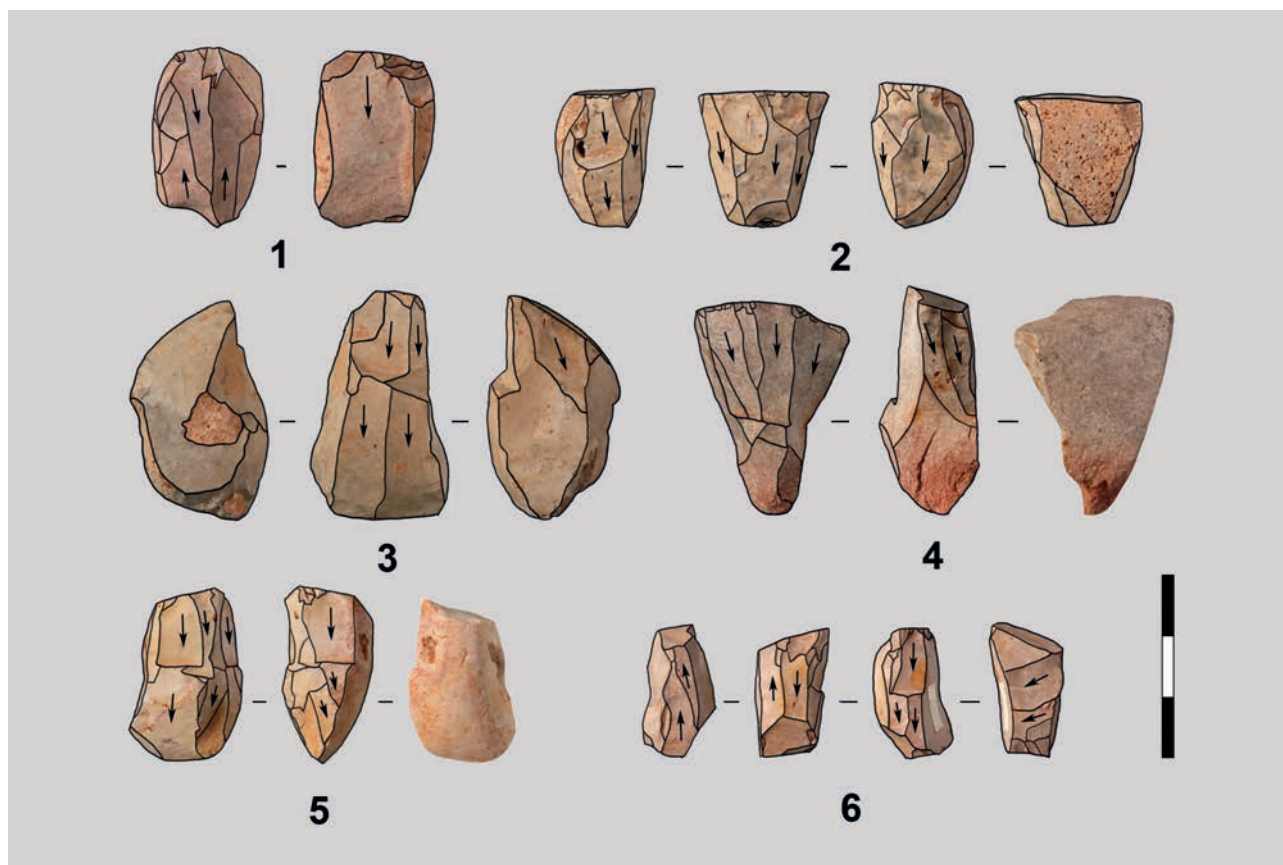

Figura 10. Nuclis de la Cova negra.

llargada (14,5 mm), tot i que les seves dimensions originals foren modificades pel retoc. Tal i com s'ha pogut comprovar amb els suports laminars, som davant d'un corpus lític de dimensions significativament reduïdes. És important tindre en compte que es poden haver perdut gran part dels suports microlaminars en processos postdeposicionals i en la selecció de material en superfície, fent d'aquesta manera que el material més petit no haja arribat a les nostres mans.

Només un exemplar conserva restes de còrtex, sent així l'única lamineta que pertany a la fase d'inici d'explotació. La quasi total absència de còrtex i l'excel·lent regularitat dels suports evidencia que l'obtenció de laminetes es produí en l'etapa de plena explotació, concretament en un moment especialment avançat de la talla. L'única tècnica de talla que s'ha pogut documentar en els suports microlaminars és la percussió tova acompanyada de l'abradió, ja que la resta de suports o bé no conserven la zona del taló ni el bulb o bé han sigut suprimits voluntàriament.

Pel que fa a les direccions de les extraccions, si les comparem amb les làmines trobem una variabilitat molt menys important: un 66,6% són unipolars, un 19,1% són bipolars i les indeterminades es

reduïxen a un 14,3%. Es pot percebre la mateixa tendència de talla unipolar present també en els suports laminars, amb una intenció secundària bipolar.

Nuclis

A nivell tecnològic, podríem dir que el tret més característic del jaciment de Cova Negra és la gran quantitat de nuclis que ofereix el seu conjunt lític. Una de les seues particularitats és que la majoria de suports originals dels nuclis són còdols de petites dimensions – el més gran no passa dels 42 mm – que en molts casos conserven parts corticals al dors i als flancs laterals. Només en 3 casos es pot determinar el fragment diaclàsic com a suport original, mentre que en 8 nuclis és l'ascla el suport inicial. En general doncs, es tracta d'una selecció de suports molt probablement de captació fluvial i creiem que de procedència local (Figs. 9 i 10).

Si ens centrem en els esquemes de talla (Fig. 11), ens podem adonar que no difereixen gaire del que ens mostren els suports laminars i microlaminars: la tendència principal és la talla unipolar i semi-envoltant, acompanyada per la talla bipolar – ja sigui oposada o frontal, és a dir, en diferents cares o en la mateixa – proporcionalment molt més reduïda.

GRUPS TIPOLÒGICS	Cova Negra	Pla de la Pitja	Corral Blanc
Gratadors	29.4	25.5	20.0
Denticulats	7.9	11.4	16.3
Rascadores	1.6	13.5	28.6
Puntes	NC	0.7	2.5
Abruptes	NC	0.9	1.9
Truncadures	7.1	3.7	2.3
Perforadors	1.6	0.5	0.8
Làmines Dors	4.8	12.3	2.8
Puntes Dors	NC	4.8	2.5
Bipuntes Dors/Gm	2.4	0.5 (Tri)	0.2
Bitruncadures	NC	0.3	0.8
PDT	0	0.4	0
LDT	0	0.7	0
Foliacis/Solutrià	0.8	2.5	4.2
Escatades	9.5	3.4	2.8
Burins	0.8	18.7	14.4
Segment DB	1 peça	1 peça	

Taula 3. Taula comparativa entre els grups tipològics de la indústria lítica retocada de Cova Negra, Pla de la Pitja i Corral Blanc. Els índex s'han extret de les publicacions existents per al Pla de pitja i Corral Blanc i adaptats des del sistema Laplace (Casabó & Rovira, 1983; Gusi & Casabó, 1985), per això hi ha alguns grups que no apareixen en la Cova Negra.

La talla ortogonal apareix com la segona tècnica de talla més utilitzada, tot i que en els suports laminars i microlaminars s'expressa en forma de talla unipolar. L'explotació ortogonal es dona sobretot a causa de les reduïdes dimensions de la matèria primera i de la necessitat d'aprofitar diferents superfícies com a plans de percussió en un mateix nucli, creant d'aquesta manera explotacions amb direccions alternatives a l'explotació principal. La talla sobre aresta (amb només 3 casos i sobretot representada sobre ascla), escatada i centrípeta, són quasi anecdòtiques dins dels esquemes de talla dels nuclis. Les dues últimes se centren sobretot en l'obtenció d'ascles, relacionades principalment amb els petits gratadors i la resta d'útils sobre ascla.

La diversitat de les dimensions dels nuclis és possiblement un reflex de l'estat en què es troben en la cadena operatòria lítica. En aquest sentit, els nuclis que es troben en estat d'esgotament – aquells on l'extracció de suports esdevé impossible o no aprofitable – són els més petits (mitjana de 19,3 x 20,5 x 13,6 mm), mentre que els més grans són aquells que es troben en estat de preparació (només un exemplar de 38,9 x 25,9 x 21,5 mm). Els nuclis abandonats per defecte de matèria primera, juntament amb aquells abandonats en plena

producció, són poc nombrosos i d'unes dimensions semblants els uns amb els altres. Però les causes d'abandonament més freqüents es donarien per esgotament del nucli i per accidents relacionats amb l'explotació. Els nuclis esgotats ens donen informació sobre els últims suports extrets amb entitat, els quals varien dels 25 als 9,5 mm de llargada i dels 9,8 als 4 mm d'amplada, donant d'aquesta manera una idea de quins serien les dimensions mínimes dels suports considerats “aprofitables” en aquesta producció.

En general sembla haver-hi una explotació preferencial de làmines i laminetes, tot i que els nuclis amb explotacions únicament d'ascles són prou presents. També existeixen combinacions d'explotacions d'ascles amb làmines en un mateix nucli, així com d'ascles amb laminetes i de làmines amb laminetes. En aquests casos les explotacions o bé són de caràcter ortogonal, aprofitant flancs o antics plans de percussió del nucli, o bé són de caràcter bipolar en una cara o bé en diverses cares del mateix nucli.

Així doncs, hom pot denotar una certa flexibilitat en els esquemes de talla i en les modalitats d'aplicació de les explotacions. Les explotacions integrades d'ascles, làmines i laminetes poden ser interpretades com un aprofitament exhaustiu de la

matèria primera, així com una superposició de diversos esquemes de talla en un mateix nucli. És per aquest motiu que els esquemes ortogonals són tant presents al jaciment, donant així un aspecte d'esquema conceptual preconcebut prèviament, tot i que probablement es tracti d'aprofitaments ocasionals de plans de percussió.

La manca de crestes d'inici de talla i la presència de làmines de decorticat evidencien una preparació dels nuclis relativament simple: en la majoria de nuclis s'observa l'obertura del pla de percussió mitjançant una única extracció i una consegüent evolució de la talla a partir d'aquesta. D'aquesta manera s'evita la pèrdua de matèria primera que suposaria l'obertura del nucli mitjançant una cresta. Els productes de condicionament del nucli més abundants són les tauletes i les semi-tauletes, les quals juntament amb les extraccions de cornises documenten un procés de reducció del nucli necessari per tal d'eliminar reflectits o altres impediments per la talla. Les semi-crestes i les extraccions d'arestes laterals testimonien processos d'obertura lateral de la talla del nucli, donant lloc a esquemes com el semi-envoltant o les explotacions sobre aresta.

LES OCUPACIONS HUMANES EN LA COVA NEGRA

Qualsevol anàlisi d'un conjunt de superfície, en aquest cas el que sembla un buidat del sediment d'una cavitat, implica un grau d'indeterminació més o menys important. Aquesta indeterminació se sol incrementar quan les ocupacions s'han prolongat en el temps degut a la barreja de materials de diverses cronologies, com és el cas de la Cova Negra.

Cal recordar que la zona on es troba la Cova Negra és prou rica en jaciments de superfície que presenten materials que s'han adscrit des de finals del Solutrià fins a l'Epimagdaleniana. A banda dels més coneguts del Pla de la Pitja o el Corral Blanc (La Pobla Tornesa) (Casabó, Rovira, 1983; Gusi, Casabó, 1985; Casabó, Rovira, 1987-1988; Gusi, 1991) on hi ha hagut un cert debat sobre l'adscripció de les seues ocupacions, també hi ha els jaciments del Racó de Raca (Borriol) o La Taberna (La Pobla Tornesa) amb molt pocs materials però que s'han vinculat al Magdaleniana o Epimagdaleniana (Casabó, 2004). També existeix el jaciment de la cova de la Font de Codina (Borriol), on els treballs en curs dirigits per G. Aguilera i D. Roman han detectat materials de cronologia paleolítica. El principal jaciment però, és la Cova Matutano (Vilafamés), que es troba a només a 3,5 km de la Cova Negra i conté la principal seqüència del final del Paleolític del nord del País Valencià (Olària, 1999).

En el cas de la Cova Negra, el nombre de materials no és especialment elevat, però suficient com per a permetre una adscripció prou acurada del principal nivell que devia existir, així com una confirmació d'altres ocupacions que es degueren desenvolupar al seu interior.

Com hem vist en l'anàlisi dels materials retocats, el domini principal és per als gratadors i els elements de dors microlaminars, que representen vora el 40% del total dels útils retocats (Figs. 6 i 7). A més a més, existeixen altres peces d'allò que se sol anomenar "substrat", entre les que cal destriar les peces escatades (Fig. 7: 25-28 i 30-32). Aquests materials els podem incloure sense massa dificultats en moments del final del Paleolític, més concretament, i seguint les darreres propostes sobre la seqüència que hem realitzat aquests anys (Román, 2011, 2012; Román, Domingo, 2019) en l'Epimagdaleniana. Aquesta adscripció la fem basant-nos en el domini del binomi gratador-element de dors microlaminar, entre els quals hi ha un bon nombre de gratadors de petites dimensions, així com dues puntes de dors, als que cal afegir una bona representació de les truncadures.

Tot i que la major part dels materials recuperats creiem que poden adscriure's a l'Epimagdaleniana, també existeixen altres que, tot i ser numèricament escassos, ens remetent a períodes posteriors. És el cas d'un triangle amb els dos costats còncaus i d'un microburí (Fig. 7: 11-12), que per la seua tipologia podem relacionar amb alguna ocupació del Mesolític recent. La presència d'un segment abrupte podria vincular-se a aquests moments, tot i que en aquest cas no es pot descartar la seua pertinença a moments anteriors (Epimagdaleniana recent). També els dos exemplars de *Collumbella rústica* perforats podrien pertànyer al Mesolític (Fig. 5), moment on es generalitza aquest tipus d'adornament, tot i que en aquest cas no podem descartar que puguen pertànyer a moments posteriors on també estan presents.

El Mesolític geomètric no és massa abundant en les comarques del nord del País Valencià i cap dels jaciments coneguts estan especialment a prop. Les dues referències més properes són dos jaciments amb certes semblances amb la Cova Negra en quant als materials recuperats. El primer d'ells és el Sitjar Baix, a uns 17 km al sud, on dins d'unes cubetes es van recuperar materials lítics possiblement Epimagdalenians, però amb presència d'un triangle amb dos costats còncaus que permet suggerir la presència d'alguna ocupació mesolítica (Pascual Benito i Garcia Puchol, 1998). El segon és el jaciment de superfície del Mas de Sanç (Albocàsser), a uns 27 km al nord. En aquest, juntament a un gran

Figura 11. Esquemes de talla desenvolupats sobre els nuclis recuperats.

conjunt de materials neolítics es van recuperar dos triangles i un trapezi de dos costats còncaus que confirmen la presència mesolítica recent (Fernández, 2006).

De períodes més recents només podem confirmar la presència d'un segment de doble bisell. Les seues dimensions (24 x 11,9 mm) ens fan pensar en un moment mitjà o avançat del Neolític sense poder descartar completament la seua adscripció mesolítica.

Per una altra banda, existeix una peça sobre la qual preferim deixar oberta la seua adscripció. Es tracta d'un fragment de làmina que té una escotadura recta en la part proximal i que per la seua morfologia i possibles dimensions originals no podem descartar que es tracte d'una base de punta escotada de tipus mediterrani (Fig. 7: 22). De ser així, estaríem parlant d'una ocupació del Solutrià evolucionat, període molt poc representat a les comarques de Castelló i sempre en contextos dubtosos que han generat una forta controvèrsia (Casabó, Rovira, 1987-1988; Gusi, 1991). Tot i això, no podem ser categòrics en aquest aspecte, i ara per ara creiem que no podem confirmar aquesta adscripció tot i la classificació de la peça dins d'aquest tipus (altra possibilitat hauria estat haver-la classificat com a làmina amb escotadura).

A açò cal afegir que és possible que el fet de trobar-nos en l'única zona de Castelló on s'han descrit jaciments d'aquesta cronologia, Pla de la Pitja i Corral Blanc, haja jugat un important paper en els dubtes que ens ha generat aquesta peça. En aquests jaciments, dos contextos superficials a l'aire lliure i separats de la Cova Negra només entre 3.5 i 4 km, s'han descrit materials que podrien relacionar-se amb aquestes fases finals del Solutrià. Les peces que semblen més evidents són algunes puntes escotades, ja que els foliacis podrien ser més problemàtics degut a la presència de peces d'aquestes característiques de cronologia neolítica.

Si realitzem una comparació entre els índexs de les peces retocades dels tres jaciments (Taula 3), podem observar clares diferències en grups claus com els burins, i també diferències en els dorsos, el grup solutrià o les peces escatades. Açò ens porta a pensar que, de confirmar-se la presència solutriana, aquesta degué ser molt esporàdica, ja que la baixa proporció de burins ens allunya d'aquests moments.

CONCLUSIONS

Com hem pogut comprovar, la Cova Negra va contenir nivells de diversos períodes adscrits entre la meitat o el final del Paleolític superior fins al Neolític. Degut a les característiques del jaciment i dels materials recuperats no hem pretès fer una contextualització general dels períodes representats a nivell regional, però sí destacar que en cap cas ens trobem davant d'un jaciment aïllat. De fet, el territori on es troba és un dels més rics en evidències prehistòriques de les comarques del nord del País Valencià, si bé es cert que amb molts jaciments coneguts a partir de recollides superficials.

Com hem afirmat, no podem descartar que els materials més antics representats es puguin adscriure al Solutrià evolucionat. Tot i que aquesta adscripció ens genera més dubtes que certeses i està basada en una única peça (una possible base de punta escotada). Cal recordar que en aquests moments del final del Solutrià, les puntes escotades són els útils definitoris i que se solen acompanyar d'elements de dors, dels quals en tenim diversos. Tot i això, el baix percentatge de burins, les petites dimensions dels gratadors i la visió general del propi conjunt de materials, ens fan dubtar sobre aquesta possibilitat.

L'ocupació principal del jaciment es va produir durant l'Epimagdaleniana, un període prou representat en l'àmbit local en diversos jaciments de superfície i en la Cova Matutano, sent també el període més representat en l'àmbit regional, amb jaciments com cova dels Blaus, La Roureda, Coveita de la Foia, Cingle de l'Aigua o Diablets. La pràctica totalitat dels materials es podrien adscriure a aquest període, caracteritzat pels gratadors de petites dimensions, els elements de dors microlaminars i també una bona presència de les truncadures, tal i com veiem a la Cova Negra.

De moments més recents tenim constància de la presència de Mesolític geomètric, amb un triangle de tipus Cocina, un període poc representat en l'àmbit més proper. Per a finalitzar amb algun moment del Neolític, possiblement avançat, representat per un segment de doble bisell, tot i que no s'ha recuperat cap fragment ceràmic.

Si a nivell de la tipologia lítica podríem dir que els materials posseeixen uns trets habituals i, a nivell global, definitoris del final del Magdalenian/Epimagdalenian, on destaca especialment aquest conjunt és en els aspectes tecnològics.

A nivell de la tecnologia lítica, la Cova Negra es caracteritza per una relativa abundància i variabilitat de mètodes i tècniques de talla. La matèria primera podria ser de procedència local (a confirmar per futurs estudis petrològics) i d'origen fluvial, tal i com ho indica el còrtex especialment rodats de la majoria de les peces.

Tot i que les primeres fases de la cadena operatòria com el decorticat i la preparació del nucli no són les més representades, sí que es pot afirmar que foren de caràcter simple i amb la intenció de no gastar gaire matèria primera. L'ús del percussor dur és present sobretot en aquestes etapes, com també en els primers moments de la plena explotació del nucli.

Durant la plena explotació s'estabilitza l'ús del percussor tou, tot i que ja es documenta en etapes anteriors. Amb ella també s'hi introdueix l'aplicació de l'abrasió amb l'objectiu de mantenir una preparació acurada de la cornisa i del pla de percussió. Els suports laminars i microlaminars s'extreuen principalment mitjançant esquemes unipolars i bipolars, tot i que l'obertura de nous fronts de talla és un fet bastant recurrent que es tradueix en explotacions ortogonals. El desenvolupament lateral de la talla a través d'esquemes semi-envoltants o sobre aresta és també una pràctica prou freqüent, sobretot en les explotacions microlaminars que busquen aprofitar al màxim la matèria primera. Les semi-crestes i les extraccions de flancs ens il·lustren perfectament aquesta tendència. Les etapes de condicionament es documenten gràcies a les tauletes, semi-tauletes i extraccions de cornises però també per les preparacions dels plans de percussió observables als nuclis que s'interpreten com a intents de condicionament per una bona explotació.

En general doncs, podríem afirmar que els objectius de producció principals són els suports laminars i microlaminars, juntament amb l'obtenció d'ascles en nuclis especialitzats, així com en nuclis de produccions integrades (ascles i làmines, ascles i laminetes, etc.). Els esquemes de talla representats i la tònica general de la tecnologia semblen remetre, a l'igual que la tipologia, al final del Magdalenian o Epimagdalenian.

Finalment, volem destacar que la Cova Negra, per les seues característiques i la seua ubicació, en el pas natural entre el prelitoral del Pla de l'Arc i la plana litoral, degué ser un punt important del territori de les societats caçadores i recol·lectores al final del

Paleolític. Els avatars de la història van fer que la seua sedimentació s'extragués en algun moment, el que ha provocat que a nosaltres només ens arribe una petita part d'allò que degué contindre.

Amb aquest treball creiem que fem justícia a un jaciment que podria haver estat una referència en el moment del seu descobriment, ara fa quasi un segle, però que el fet d'haver-se mantingut inèdit fins ara ha impedit que forme part dels debats que s'han generat en les nostres comarques.

AGRAÏMENTS

Aquesta recerca s'ha desenvolupat en el marc dels projectes HAR2016-80693-P, finançat pel Ministerio de Economía, Industria y Competitividad; del projecte ERC CoG LArchHer, finançat pel European Research Council (ERC) under the European Union's Horizon 2020 research and innovation programme (grant agreement No 819404) i del projecte CIDEAGENT/2018/043 del Pla GenT de la Generalitat Valenciana.

BIBLIOGRAFIA

- CASABÓ, J. (2004): *Paleolítico superior final y Epipaleolítico en la Comunidad Valenciana*. Serie Mayor 3. Alacant.
- CASABÓ, J., ROVIRA, M. L. (1983): "El yacimiento Epimagdalenense al aire libre del Pla de la Pitja (La Pobla Tornesa, Castellón)". *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonense*, 9: 7-34. Castelló.
- CASABÓ, J., ROVIRA, M. L. (1987-1988): "El Paleolítico superior y Epipaleolítico microlaminar en Castellón. Estado actual de la cuestión". *Saguntum-PLAV*, 21: 47-108. València.
- ESTEVE, F. (1969): "El abrigo rupestre del Assud de Almazora y su yacimiento arqueológico". *Archivum de Prehistoria Levantina*, XII:43-54. València.
- ESTEVE, F. (2003): *En la claror de l'alba*. Castelló.
- FERNÁNDEZ, J. (2006): "Contribución al conocimiento de la secuencia arqueológica y el hábitat del Holoceno inicial en el Maestrazgo". *Saguntum-PLAV*, 38: 23-47.
- FLAS, D. (2004): "Technologie du débitage laminaire, Chapitre 7". En Miller, R., Haesaerts, P. i Otte, M. (dir.) *L'atelier de taille aurignacien de Maisières-Canal (Belgique)*. ERAUL, 110: 85-100. Liege.
- GUSI, F. (1974): "Desarrollo histórico del poblamiento primitivo en Castellón de la Plana". *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonense*, 1: 79-91. Castelló.

- GUSI, F. (1978): "Ecosistemas y grupos culturales humanos en las comarcas de Castellón durante el Pleistoceno y mitad del Holoceno". *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonense*, 5: 191-206. Castelló.
- GUSI, F. (1991): "Reflexiones en torno al conocimiento actual del Paleolítico superior final y Epipaleolítico en las comarcas de Castellón. Réplica a un estado de la cuestión irreflexivo". *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses*, 15: 7-38. Castelló.
- GUSI, F., CASABÓ, J. (1985): "El yacimiento al aire libre de El Corral Blanc (La Pobla Tornesa, Castellón). Estudio analítico". *Cuadernos de Prehistoria y Arqueología Castellonenses*, 11, 87-110. Castelló.
- OLÀRIA, C. (1999): *Cova Matutano (Vilafamés, Castellón). Un modelo ocupacional del Magdaleniense superior final en la vertiente mediterrània peninsular*. Monografies de Prehistoria y Arqueología Castellonenses 5. Castelló.
- ORTEGA, D. (2000): *Tecnologia i matèries primeres lítiques de l'Aurinyacià arcaic de la cova de l'Arbreda*. Treball de Recerca de Doctorat, Universitat de Girona, 324. Girona.
- PASCUAL, J.L., GARCÍA PUCHOL, O. (1998): "El asentamiento prehistórico del Sitjar Baix (Onda, Castelló)". *Saguntum-PLAV*, 31: 63-78. València.
- ROMÁN, D. (2011): *El poblament del final del Plis-tocè en les comarques del nord del País Valencià a partir de l'estudi tecno-tipològic de la indústria lítica*. València.
- ROMÁN, D. (2012) : « Nouveautés sur la séquence du Pléistocène final et l'Holocène initial dans le versant méditerranéen de la Péninsule Ibérique à travers l'industrie lithique ». *L'Anthropologie* 116-5: 665-679. Paris.
- ROMÁN, D., DOMINGO, I. (2019): "Exploring the end of the upper magdalenian in northern Valencian region (Mediterranean Iberia)". *Quaternary International*. <https://doi.org/10.1016/j.quaint.2019.09.049>
- ROMÁN, D., VILLAVARDE, V. (2006): "Las puntas de la Gravette y las microgravettes de los yacimientos gravetienses del País Valenciano: caracterización morfológica y tipométrica y análisis de sus fracturas". En: *Miscelánea en homenaje a Victoria Cabrera. Museo Arqueológico Regional*, Alcalá de Henares. *Zona Arqueológica*, 7 (1): 440-451. Madrid.